

Berounský, Daniel

Úvod

In: Berounský, Daniel. *Archaická tibetská literatura : (7.–10. století)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 7-25

ISBN 978-80-210-6358-7; ISBN 978-80-210-6361-7 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128567>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Úvod

Pojem „tibetská literatura“

Tibeťané jsou nesmírně psavým lidem a po vytvoření písma pravděpodobně kolem 7. století nastala v Tibetu doslova exploze ve vytváření textů. V asijském prostředí lze Tibeťany považovat vedle obyvatelstva Číny a Indie za jedny z největších pisatelů.

Tibetská literatura se vyvíjela v několika etapách. V době císařské (7.–pol. 9. stol.) překlady zdaleka převažují nad vlastní tibetskou produkcí, obdobně je tomu i zkraje tzv. pozdějšího šíření buddhismu od 2. pol. 10. století. Zatímco v nejranější době je dostatečně zastoupená i překladová literatura z čínštiny či z chotanštiny, ta postupně od 9. století mizí na úkor překladů z jazyků indických. Od 11. století se začínají prosazovat vlastní tibetské texty, jsou však často vedené svými indickými vzory. Období od 11. do 16. století je časem nejživějších náboženských polemik v Tibetu, které dávají vzniknout vlastním tibetským textům, a vedou postupně k vlastní adaptaci indických vzorů. Toto období dalo vzniknout specificky tibetské literatuře. Pozdější období charakterizují zejména syntetizující a přehledové práce se značně repetitivním obsahem.

Pokud hovoříme o tibetské literatuře, nejsou k dispozici žádná bezpečná data ani odhady o celkovém počtu titulů. Odrazit se snad lze od pravděpodobně největší existující sbírky oskenovaných tibetských textů uchovávané v databázi knihovny „Tibetan Buddhist Resource Center“ (TBRC, <http://tbrc.org>), která v roce 2009 obsahovala na 300 000 různých tibetských titulů. Tento počet lze stále pokládat za malý zlomek existující literatury (např. tisíce titulů obrovských sbírek Kangjurů a Tängjurů v ní nebyly samostatně katalogizované). Tvůrci této databáze však měli už v roce 2009 k dispozici daleko větší počet textů, které dosud nestihli oskenovat. Dobu nutnou na jejich elektronizaci odhadovali na 10 let. Podle jejich pouhých odhadů (jen velmi letmých) můžou veškeré texty, které mají k dispozici, představovat 25% veškerých tibetských textů.

V tibetské literatuře jako celku se objevuje značný paradox, který se táhne jejími dějinami. V Tibetu vedle sebe koexistují silně vyhraněný smysl pro důležitost ústní tradice a zároveň zdánlivý protiklad, totiž vášeň pro produkci textů. V období Tibetu před vy-

nálezem písma je více než zřejmé, že literatura byla předávána ústně. Lze předpokládat, že kromě lidových podání to byly i rituální výklady o původu rituálu náboženskými specialisty známými jako „zaříkávači“ (*bon po*) a „kněží“ (*gshen*), kteří mohli zdůrazňovat důležitost ústní tradice. Nicméně po vzniku písma se objevila i neméně silná vášeň pro produkci textů.

Takový paradox je obecného rázu, je však nejlépe prokazatelný na tantrických textech, ve kterých je ukryté napětí mezi psaným textem a ústní tradicí již z indického prostředí. Právě tantrické rituální texty vyžadují i nezapsané výklady mistra, přesto lze pozorovat tendenci je zapisovat již od 11. století. Tato tendence později ještě zesílí zejména v obrovských klášterních školách, kde vznikla potřeba učebních textů pro značný počet mnichů, ke kterým nebylo možné přistupovat individuálně.



Obr. 1: Tibetský učitel před svoji knihovnou (Ngawa 2007, foto: autor).

Zapisování ústní tradice zajisté souvisí s jistým kulturním šokem vzniklým ze setkání Tibeťanů s buddhismem coby tradicí nesenou psanými a uctívanými texty. Do té doby byla v Tibetu náboženská tradice předávaná pravděpodobně ústně. Vzhledem k velmi nedávnému sjednocení různých kmenů na tibetské náhorní plošině lze také předpokládat, že se jednalo o náboženské představy velmi různorodého charakteru.

Názorná jsou vyprávění objevující se v bönistických textech, která se týkají prvního zapsání původně jen ústně předávaných učení. Ta se zmiňují o tom, že některé nauky byly předávány jen ústně skrze dutý kmen bambusu (či měděné duté tyče), aby se tak zajistilo, že nikdo jiný nebude naslouchat. Daná ústní tradice (*snyan rgyud*) měla být totiž učitelem předaná jen jedinému vybranému žáku. Ovšem někdy kolem 11. století došlo k tomu, že byla zapsaná (Karmay 1998, str. 28–29, jinak líčená krize ohledně předání tradice jedinému žáku viz *Bla ma rin po che gshen sgom zhig po'i rnam thar*, str. 30).

Je těžké posoudit, zda se ona událost opravdu stala. Tento příběh je však velmi ilustrativní ohledně vnímání kontrastu mezi naukami předávanými ústně a písmem. Poukazuje k „čistým počátkům“ tajné nauky předávané ústně. Ovšem z „praktických“ důvodů je nakonec zapsaná v době, ve které se i v rámci *bönu* prosadily posvátné a uctívané texty.

Tato revoluce v zapisování textů i jejich uctívání přinesla pozvolna i tibetské učence doslova posedlé knihami. Ti se objevili po 11. století. Tibetština zná kategorii lidí, jakou si obdobu „knihomolů“, která by v doslovném překladu mohla znít „knihák“ (tib. *dpe cha ba*, byť je tento termín používán v různých kontextech s různými významovými odstíny). Takovýmto „knihomolem“ byla dozajista postava reformátora Congkhapy (1357–1419), který ve svých sebraných spisech (tib. *gsung 'bum*) zanechal 156 titulů sebraných v 18 svazcích na 7568 listech velkého tibetského formátu *dpe cha*. V jeho tantrických textech se často objeví i poznámka, že zdrojem je ústní tradice předávaná mistry. V případě tohoto tibetského velikána lze tedy prokázat, že nepsané instrukce mistrů zapisoval.

Napětí mezi ústní tradicí a tibetskými „knihomoly“ lze názorně ilustrovat na historce zmíněné v souvislosti s jinou postavou ze 14. století posedlou texty; Butönem (Butön Rinčhendub, *Bu ston rin chen grub*). Učitel Butöna jménem Phagpa Ö (*'Phags pa 'od*) mu měl odvyprávět příběh ze svého života.

Míval učitele, který ve stáří zapomněl to, co znal z paměti. Požádal tedy Phagpu Ö, aby mu dané učení sepsal, a mohl si ho tak připomínat nahlížením do textu. Nicméně jiný učitel výslovně Phagpovi Ö zakázal danou ústní tradici zapsat. Phagpa Ö dané dilema

vyřešil tak, že zapsal jen kostru výkladu. Butön po vyslechnutí příběhu prosil Phagpu Ö, aby na něj nevalil zákaz zapisovat dané učení, neboť měl v úmyslu sepsat k němu podrobný komentář (srov. Schaeffer 2010, str.1–2).

Tento příběh názorně ilustruje napětí táhnoucí se dějinami tibetské literatury. Zapsaný text pozbývá jedinečnosti, může být i zneužitý. Na straně druhé stojí výhoda snadného šíření a pojistka proti zániku učení. Není to snad jen otázkou racionálního rozhodnutí, ale emoční inklinace daných jedinců. V tibetském prostředí, ve kterém se prosadilo uctívání a produkce množství knih, se objevili i lidé posedlí literaturou. Na druhé straně však stále silnou zůstávala i strana kladoucí důraz na ústní tradici. V daném úryvku zaznělo, že Phagpa Ö vyřešil dilema žádosti o zapsání a zároveň zákazu zapisovat, sepsáním jen hutné kostry. Hutnost a častá nesrozumitelnost je rysem tibetské literatury dodnes. Tuto skutečnost lze připisat stále živému napětí mezi psanou a ústní tradici.

Tibetská literatura je značně specifická svými žánry, tématy i poetikou. Naprostá většina je literaturou náboženskou, světskou literaturu až do pol. 20. století Tibeťané téměř neznali.

I nakládání s literaturou je značně specifické. Pro studium konkrétního textu je v tradici potřeba předání tzv. *lung* (tib. *lung*) učitelem. Výraz *lung* by se dal vyložit jako „ústní instrukce“, které jsou předávány v dlouhé linii pěstitelů daných náboženských disciplín. Prakticky takový *lung* může vypadat následovně. Učitel čte před žákem text a žák jej opakuje. Poté dostane žák za úkol celý text memorovat. Jindy jde jen o pročitání textu učitelem, který se na některých místech zastaví a podá doplňující vysvětlení. Předání *lung* je ideálně chápané jako udržení linie učení sahající k jeho počátkům. Nicméně v tibetském prostředí s vytříbeným smyslem pro rituál zároveň znamená i ustanovení specifického a velmi ceněného vztahu žáka a učitele. Proto často v případě významných postav tibetského buddhismu docházelo k tomu, že žádost o *lung* bývala značně formální a žadatel zpravidla prosil o předání krátkého textu, který již znal z paměti. Text významný učitel rychle pronesl, žadatel jej zopakoval a tímto se mezi nimi se utvořil specifický vztah učitele a žáka, který byl pro žadatele výhodný z hlediska „nabytí zásluh“, a tudíž i lepších vyhlídek pro budoucí zrození. Obsah textu v takových případech evidentně ustupuje do pozadí a je přehlušený důrazem na formální vazbu mezi žákem a učitelem.

I v tibetské tradici se však četly texty, ke kterým daný jedinec neobdržel *lung*. Znamenalo to však značnou nevýhodu a čtený text byl v podstatě soukromou záležitostí. Nemohl být čtenářem vysvětlován a předáván dále.

Přes výjimky je v Tibetu dodnes četba potichu v soukromí vzácná. To dokládá skutečnost, že pokud Tibeťané čtou texty pro sebe, dodnes se tak většinou děje nahlas.

Značná část tibetské literatury je velmi praktického rázu. Jedná se o učební manuály, korespondenci, historické záznamy či zejména tantrické texty určené k rytmickému odříkávání nahlas či komentářům, které zajímá především praktická stránka: to, co se má kde odříkat, či to, co si má kdo v jakém místě představovat.

Obtížné je vymezení pojmu „tibetská literatura“. Pokud se o „literaturách“ hovoří v evropském kontextu, míní se tím často umělecká či „krásná literatura“ (*belles lettres*, tj. beletrie). Tuto jakkoli vágní kategorii tibetština nezná a je v tibetském kontextu problematická.

Staré nebuddhistické výklady o původu rituálů jsou svědky vytříbeného smyslu pro poezii, dochované písně tibetských císařů velebící jejich úspěchy taktéž. Vše se však objevuje v kontextu jiném, než jaký známe z Evropy.

Předmoderní tibetština buddhistických učenců znala výraz *comrig* (tib. *rtsom rig*) značící umění kompozice a týkal se zejména veršů. Tato disciplína byla z velké části závislá na indických vzorech vysoké *kávjové* literatury. Veršovanými jsou však v tibetské tradici často i texty jednotlivých buddhistických žánrů, lékařské texty, tantrické rituální texty či například věštecké manuály. Až ve velmi nedávné době se význam slova *comrig* rozšířil z původního významu „umění kompozice“ na význam „krásná literatura“ a překládá se jím tak dnes zmíněný koncept příšlý to tibetského prostředí jen nedávno zvenčí.

Jiný výraz z evropského prostředí poukazuje na ještě větší propast mezi evropskými a tibetskými představami o literatuře. Je jím anglický výraz *fiction*, který implikuje představu, že taková literatura má být „smyšlenou“. Toto již zcela není v souladu s tibetskou představou. Kromě nezapisovaných lidových vyprávění a překladové literatury lze nalézt jen velmi málo „smyšleného“ v rozsáhlé tibetské literatuře (to neznamená, že chybí zcela). Tibetská literatura rozhodně nevyčleňuje jako jeden ze svých žánrů „smyšlená“ vyprávění.

Ovšem ani skrze tibetské kategorie není snadné se dopátrat toho, čím tibetská literatura vskutku je. Tibeťané přejímali v klíčovém období svých dějin (8.–13. století) z naprosté většiny texty indické. S nimi vstoupily do Tibetu i klasické indické klasifikace nauk (zejména buddhistické), a tak se v tibetské literatuře donekonečna opakuje následující dělení různých „umění“ (ve starším obecnějším pojetí ve smyslu „svobodná umění“ na univerzitách). Tradičním zůstává následující dělení do pěti „hlavních umění“ (*rig gnas che ba*) tak, jak se objevuje v klasických dílech indického buddhismu *Mahájánasútrá-lamkára* (XI, 60) a pravděpodobně starší *Jógáčárabhúmi* (srov. Kuijp 1996, str. 393):

Pět velkých umění:

1. Umění jazykové (tib. *sgra rig pa*, skt. *šabdavidjá*)
2. Umění lékařské (tib. *gso ba rig pa*)
3. Umění řemeslné (tib. *bzo ba rig pa*), z nichž je zdůrazňované malířství a sochařství
4. Umění logické argumentace (tib. *gtan tshigs rig pa*)
5. Umění „doktrinnálních studií“ (tib. *nang don rig pa*, „studia vnitřního smyslu“)

Literatura by v tomto dělení spadala do kategorie „umění jazykového“, jehož hlavní disciplínou je gramatika. Nicméně mimo ní se objevují i disciplíny dotýkající se literatury v kategorii tzv. „pěti menších umění“ („menších“ ve smyslu „přidaných“), jak o nich pojednává Sakja Pandita (1182–1251) ve svém textu *Brána učenců* (*Mkhas pa rnam la 'jug pa'i sgo*, srv. Jackson 1987, str. 1, 3, 11, pozn. 17). Kromě astrologie by do ní spadaly všechny zbylé disciplíny „pěti menších umění“:

1. Poezie (tib. *snyan ngag*, skt. *kávja*)
2. Metaforika (tib. *mngon brjod*)
3. Kompozice (tib. *sdeb sbyor*)
4. Astrologie (tib. *skar rtsis*)
5. Taneční umění a drama (tib. *zlos gar*)

Zdálo by se tedy být na místě vzít tuto klasifikaci užívanou v tibetském prostředí vážně. Ta je však převzatá z indického prostředí a stejně jako v mnoha jiných případech neodráží skutečnou situaci v Tibetu. „Umění řemeslné“ je například v textech velmi málo zastoupené a proti němu existuje daleko více prací o „poetice“. Přesto je prvé klasifikované jako „velké umění“ a druhé jen jako „menší“. Důležité a početně velmi zastoupené

žánry tibetské historiografie pak například nelze například zařadit nikam (srov. Cabezón 1996, str. 19, k historiografické literatuře též Slobodník 2011, str. 29–42).

Při absenci jednoznačného autochtonního pojmu pro „literaturu“ v evropském smyslu tak nezbyvá než pohybovat se někde mezi dvěma extrémy. Prvním z nich je vymezení literatury jako „umělecky hodnotného výrazu“, tedy něco, co by odpovídalo „krásné literatuře“ a poezii (*rtsom rig* v moderním smyslu). Toto vymezení zůstane nutně bez jasných kontur, neboť například poezie se uplatňuje v tak rozmanitých žánrech, jakými jsou logická pojednání, lékařské texty, rituální texty či věštecké manuály. Druhým extrémem je chápání literatury jako souhrnu veškerého psaného slova. V tomto případě by šlo uplatnit dělení literatury podle autochtonních žánrů. V tibetské literatuře samotné nenajdeme takový samostatný pokus o sebereflexi (jen následování indických vzorů). Jeden z možných návrhů na rozdělení tibetské literatury podle žánrů je následující:¹

I. Semikanonické texty²

1. Sbíрка tanter Staré tradice (tib. *Rnying ma rgyud 'bum*)
2. Kangjur a Tängjur Nových tradic (tib. *Gsar ma pa'i bka' gyur, Bstan 'gyur*)
3. Bönpo Kangjur a Tängjur/Katän (tib. *Bon po bka' 'gyur, Bstan 'gyur/Bka' rten*)
4. Sbířky „pokladů“ (tib. *Rin chen gter mdzod*, atd.)

II. Historie a biografie

1. Genealogie a linie mistrů (tib. *rgyal rabs/ gdung rabs / bla ma'i rgyud*)
2. Historie Učení (tib. *chos 'byung/ deb ther/ lo rgyus*)
3. Hagiografie (tib. *rnam thar*)
4. Autobiografie, memoáry (tib. *rang rnam/ rtog brjod*)

¹ Tento návrh vychází z dělení literatury Josého I. Cabezóna publikovaném v knize *Tibetan Literature: Studies in Genre* (Cabezón – Jackson 1996, str. 30–31). Je nicméně značně upravený.

² Do této části jsou zahrnuté i sbířky Kangjuru a Tängjuru, které jsou v literatuře běžně nazývané kanonickou literaturou. Nicméně i v jejich případě je jejich označení za kanonické poněkud přehnané. V Tibetu nebylo autority, která by dané sbířky kanonizovala, a proto se také objevují jejich různé edice. Spíše je třeba je považovat za otevřený soubor autoritativních a uctívaných textů. Z tohoto důvodu jsou zde zmíněné jako „semikanonické“.

III. Doktrinní literatura a učební texty

1. Komentáře indických děl a sbírky v žánrech buddhistických nauk vinaji, pradžňá-páramit, madhajamaky, abhidharmy, logické argumentace (tib. *grel pa, 'dul ba, phar phyin, dbus ma, mngon mdzod, tshad ma*)
2. Doxografie (tib. *grub mtha'*)
3. Polemická literatura (tib. *dgag len*)
4. Učební manuály (tib. *yig cha, bsdus grva*)
5. Etapy cesty/Učení (tib. *lam rim, bstan rim, sa lam*)
6. „Kultivace mysli“ (tib. *blo sbyong*)

IV. Tantra a rituál

1. Sádhana (tib. *grub thabs*)
2. Konsekrační rituál (tib. *rab gnas*)
3. Iniciační rituál (tib. *dbang bskur*)
4. Předložení obětin (tib. *mchod pa*)
5. Rituál mandaly (tib. *dkyil 'khor*)
6. „Pálení obětin“ (tib. *sbyin sreg*)
7. Výklady tantry (tib. *khrid yig/grel*)
8. Rituály „očistné kouřové oběti“, „výkupné oběti“ a „rituálních sítí“ (tib. *bsang, glud, mdos*)

V. Literární nauky

1. Epické příběhy (tib. *sgrung*)
2. Poezie oslavující dosažení náboženských cílů (tib. *nyams mgur*)
3. Zdobná poezie (tib. *snyan ngag, skt. kāvya*)
4. Chvály (tib. *bstod pa*)
5. Lidová poezie a písně (tib. *glu*)
6. Příručky k poetice a umění skladby (tib. *rtsom rig*)

VI. Neliterární nauky

1. Gramatika (tib. *sum rtags*)

2. Lékařství (tib. *bso ba rig pa*)
3. Astrologie (tib. *dkar rtsis, nag rtsis, 'byung rtsis*)
4. Hudba (tib. *rol mo*)
5. Řemeslná umění – malířství, sochařství, atp. (tib. *bzo ba rig pa*)
6. Dramatická umění (tib. *zlos gar*)

VII. Katalogy a referenční příručky

1. Slovníky (tib. *tshig mdzod*)
2. Katalogy (tib. *dkar chag*)
3. Encyklopedie (tib. *...shes bya, etc.*)
4. Obsahy děl (tib. *sa bcad*)
5. Průvodce a seznamy posvátných míst (tib. *lam yig, dkar chag, gnas yig, atp.*)

Samotný přístup k literatuře pak může být založený i na jiném náhledu. Mimo žánrové rozlišení ji lze pojednat i v chronologickém přehledu (např. Kolmaš 2004, Dylykova 1986). Dosavadní pokusy o takový přehled však obsahují jen nepatrné zlomky existující literatury a nejsou dostatečně reprezentativní. Je to dáno i poměrně nedávným nesmírným rozvojem tibetanistiky a neustálým objevováním dosud neznámých textů.

Tento text je pokusem o jakýsi první díl chronologicky nahlíženého přehledu tibetské literatury. Zůstává nutně fragmentárním a omezuje se na pouhý výběr literatury z nejstaršího období tibetských dějin od 7. do 10. století, která byla formující pro tibetskou literaturu, jak ji známe dnes. Text obsahuje i překlady úryvků zmiňovaných textů. Je určen zejména studentům tibetštiny, a proto je v nich přítomná i transliterace originálních textů, v případě některých textů z Tun-chuangu i faksimile originálu. Překlady jsou totiž vždy nutně novými texty. Adeptům tibetanistiky tak nelze upřít náhled do daleko zajímavějších originálů.

Tato práce představuje ve své první části výběr textů z Tun-chuangu, po kterých následují nápisy na stélách. V další části představí texty, které by se daly nazvat mytickými vyprávěními. Tyto texty pocházejí z doby po 10. století, nicméně vznik jejich jádra lze s velkou pravděpodobností datovat do doby počátků tibetského písemnictví. Ve všech těchto pasážích textu bude snahou upozornit na autochtonní tibetskou literaturu a ponechat poněkud stranou texty přeložené do tibetštiny z jiných jazyků.

Až poslední část textu se dotkne překladové literatury. V tomto raném období tibetských dějin došlo k mohutné vlně překládání buddhistické literatury, která natrvalo ovlivnila tibetské písemnictví jako celek. Pojednat detailně o obrovském množství těchto překladů by si vyžádalo daleko více prostoru. Zde se pozornost zaměří zejména na katalogy přeložených buddhistických textů, které pomáhají vytvořit si představu o tomto významném počínu Tibeťanů.

Vlastnímu chronologickému přehledu předchází obecné pojednání o roli knih v tibetské společnosti i několik zmínek o postupech při výrobě knih.

Role knihy v tibetské společnosti a produkce knih

Knihy bývaly v premoderním Tibetu záležitostí značně nákladnou a představovala luxusní předmět. Knihy byly začasť psané zlatým, stříbrným či tyrkysovým inkoustem na černě lakovaných listech a takové exempláře představovaly celé jmění. Byly děděny v rodinách nebo se stávaly předmětem dědictví žáka po učiteli. Knihy bývaly a jsou dodnes pokládány za vhodný dar zejména pro náboženské či vládcovské postavy i instituce. Ovšem role knih v Tibetu je zároveň záležitostí velmi symbolickou.

Knihy v Tibetu představují nositele *dharmy*, jednoho ze tří buddhistických klenotů (Buddha, dharmy, sangha) a předmětů náboženské víry (tib. *dad pa*). Buddhové a bódhisattvové jsou pojednáváni v triádě jejich „těla, řeči a mysli“ (tib. *sku gsung thugs*). Každá z nich má své „nositele“ (tib. *rten*): sochy jsou nositeli jejich těl, knihy jsou nositeli jejich řeči a stúpy jsou nositeli jejich mysli. Tyto kategorie nejsou zdaleka jen prázdnou klasifikací a kniha skutečně v Tibetu představuje pro většinu jeho obyvatel předmět náboženské úcty, ke kterému patří i rituální nakládání s ní. Kniha jako nositel *dharmy* je mocným předmětem, a proto se jejím prostřednictvím uděluje požehnání (tib. *sbyin rlabs*) přitisknutím k hlavě požehnávaného. I ngramotní Tibeťané uchovávají knihy v oltářích jako náboženský předmět z rituálních důvodů. Příkladem názorně ilustrujícím existenci představ o magické moci knih v Tibetu jsou slavnosti, při kterých se pro zajištění dobré úrody obcházejí pole s knihami (tib. *chos 'khur/'khor*).

Tato výjimečná role knihy v Tibetu má zajisté kořeny v textech mahájánského buddhismu (například v tzv. *Lotosové sútře*, skt. *Saddharmapundarikásútra*), ve kterých se propaguje uctívání knih a jejich šíření opisováním jako náboženského úkonu přinášejícího zásluhy a tudíž i lepší vyhlídky na přerození. Nebude tedy překvapivé, že pravděpodobně jedním z nejčastějších důvodů opisování knih v Tibetu (ale i v buddhistické Číně) bylo vytvoření zásluh (dosl. „ctnosti“, tib. *dge ba/ dge rtsa*) pro zemřelé blízké.

Uctívání knih v Tibetu má však i svá specifika v Indii neznámá. Úryvek z hagiografie buddhistické mnišky jménem Čhökji Dönma (Chos kyi sgron ma, 1422–1455) sepsané v 15. století obsahuje charakteristické prvky metafor, kterými se nakládání s knihami popisuje, jako by byly význačnými lidmi. Následující pasáž popisuje její setkání se sbírkou Tängjuru psanou zlatem, kterou nechal vytvořit někdejší vládce oblasti Gungthangu:

*...[Tängjur] byl později **pozván** (sryan drangs) do Jižního Latö. Jednoho dne pronesla, že se s ním chce **setkat** (mjal). Když dorazila na místo, kde byl uchovávný, nebyla zprvu schopná otevřít zámek dveří. Poté [tato] vznešená žena s vrozenou moudrostí pronesla: „Vlastník bohatství má velkou moc.“ Jen co se dotkla zámku, otevřel se a ona jasně uviděla zaprášenou sbírku ležící uprostřed [místnosti]. [Knihy] očistila a doplnila to, co scházelo. **Věnovala jim oblečení** (na bza') a **opasky** (sku rags). Ustanovila [zvyk] jejich pravidelného uctívání obětinami a jmenovala jejich správce. Takto jim uctivě věnovala svou péči (zhabs tog) (srov. Diemberger 2012, str. 10).*

Toto je jen ukázka obecnější skutečnosti, že knihy nejsou v Tibetu chápány jako neživé předměty, ale naopak je s nimi nakládáno, jako by byly živé. V daném úryvku je látka, do které bývají v knihy v Tibetu zabalané, nazvaná „oblečením“. Pruh látky či koženého řemínku, kterým jsou svázané, jsou v úryvku „opaskem“. V případě, že jsou knihy přemístěné, jsou doslova „pozvané“. A pokud je někdo chce vidět, jde o „setkání“ (uctivý tibetský výraz užívaný např. i pro „audienci“ u dalajlamů).

Knihy by se neměly překračovat a ideálně by neměly být nošené níže pasu. Materiál pro psaní textů se vyvíjel. Nejstarší dochované texty jsou zapsané na dřevě, vytesané ve skále či v kamenných stélách. Dalším archaickým materiálem bývaly čínské svitky. Dnes nejběžnější tibetské knihy v sobě typicky odrážejí dva směry inspirací: Indii a Čínu. Za-

tímco podlouhlý volný list tibetských knih připomíná tvar indických textů psaných na palmových listech, papír je materiálem převzatým z Číny. Kromě tohoto nejběžnějšího formátu knih se lze řídčeji, avšak po dlouhou dobu tibetské historie setkat se „sešity“ či do „harmoniky“ poskládaným papírem.

Výroba knih kromě písařů a editorů textů (případně překladatelů) vyžadovala i produkci inkoustu a papíru. Z dochovaných popisů tradiční výroby papíru je snad nejvýmluvnějším následující úryvek z textu Samuela Turnera cestujícího po Bhútánu v 18. století (Turner 1800, str. 99–100):

Shromáždí dostatečné množství kůry a povaří ji v louhu z dřevěného popela. Poté ji vyjmou a položí na hromadu, aby se vysušila. Dále ji tlučou o kámen dřevěnou palicí, dokud z ní není jemná drť. Posléze ji vhodí do nádrže s vodou. Tam se vše dobře promíchá a očistí se od hrubých a špinavých částí, které plují na povrchu. Poté vše znovu pročistí v další nádrži s čistou vodou. Když je příprava dokončená, jednotlivé části jsou vposledku oddělené. To, co je ponořené ve vodě, je slizovité na pohmat. Nyní to zbývá jen zformovat do tvaru listů. To se dělá nástrojem z rákosy s rámem. Pracovník ponoří rám do vody a vyjme množství drtě, které pohyby rámem ve vodě rozprostírá, dokud jí není povrch rákosů zcela rovnoměrně pokrytý. Poté jej zdvihne kolmo vzhůru, voda se vyleje a rám je zavěšený až do vyschnutí listu. Ten se poté vyjme a rozdělí do pruhů...

Tibetskou produkci knih značně ovlivnil vynález knihtisku, kterým se dodnes v některých klášterních knihovnách Tibetu knihy tisknou. Vynález je to původně čínský a knihtisk v tibetském případě představuje tisk z dřevěných matric (dřevotisk či xylograf), které musejí být takto vyřezané pro každou stránku textu do tvrdého dřeva. Tímto způsobem se sice cena za vytištěný text oproti rukopisu téměř zdvojnásobí, nicméně nesmírnou výhodou je možnost dále laciněji tisknout značné množství exemplářů daného textu až do opotřebování dřevěných matric.

Náklady spojené s vyřezáním matric způsobily, že rukopisná kniha zůstává dodnes běžnou alternativou tiskům zejména v lidovém prostředí a v náboženských tradicích, které často postrádaly materiální zázemí nutné pro produkci tištěných knih (zejména

tradice *kagjü*, *ningma* a *bön*). Nejběžněji se lze s tištěnými knihami setkat u nejmocnější tradice *gelug*.

Pravděpodobně nejstarším tibetským dřevotiskem je drobná modlitba nalezená v Charachoto datovaná do roku 1153. Zdá se, že v těchto raných dobách dřevotisku se výroba matric omezovala na krátké texty, které byly často žádané. První delší známou tibetskou tištěnou knihou je edice *Hevadžra tantry*, kterou nechal kolem roku 1270 vytisknout Phagpa Lodö Gjalchän (*Phags pa blo gros rgyal mtshan*, 1235–1280) v Číně pod patronací tehdy vládnoucích Mongolů. Toto spolu s dalšími tibetskými tisky ukazuje na iniciační roli vládnoucích vrstev tehdejší Číny na rozšíření dřevotisku v Tibetu. V Centrálním Tibetu se totiž i po této době objevují jen krátké tištěné texty a dřevotisk se jako alternativa rukopisů pro delší texty prosazuje až ve století 15., kdy se objevují rozsáhlejší dřevotisky z kláštera Gandän nedaleko Lhasy a z kláštera Sakja, hlavního sídla stejnojmenné buddhistické tradice.

V 15. století byl opět v Číně vytištěný z dřevěných matric nejstarší tištěný rozsáhlý soubor autoritativních textů Kangjur (Jung-le Kangjur). Tento se ve své kompletní podobě z roku 1411 nedochoval (respektive není badatelům k dispozici), z obdobných matric však byl vytištěný Kangjur známý jako Wan-li a tři další reedice z 18. století byly založené na podobných maticích textů.

Od 15. století se dřevotisk šířil po Tibetu značným tempem. Podle dochovaného seznamu z 20. století, jakémsi inventáři dřevěných matric, mělo být v kláštorech Centrálního Tibetu tradice *gelug* (tedy mimo více zalidněné provincie Kham a Amdo a mimo jiné tradice tibetského buddhismu) na 350 000 dřevěných matric uchovávaných ve 110 kláštorech. To znamená nějakých 700 000 tiskových stran (matrice jsou vyřezávané oboustranně) (srv. Schaeffer 2009, str. 10–11).

Ojediněle živé svědectví o způsobech tištění knih ve východotibetském klášterním centru Labrang zanechal Bazar Baradin, burjatský badatel, který ve jmenovaném klášteře strávil rok v letech 1906–1907. Po praktické stránce znamenala objednávka vytištění knih značné obtíže, nicméně patrná je zde snaha nečinit z knihy jen pouhý „produkt“. Platby zahrnují práci a stravu pracujících, obsah daného textu se zdá být pečlivě vyjmutý z obchodních transakcí (Baradijn 1999, str. 55–57):

Tištění knih

Ony dny jsem trávil v parkhangu, v budově tiskárny.

Veškeré dny jsme sledovali práci lamů, kteří nám tiskli knihy, případně jsme polehávali ve dvou stanech, které jsme postavili na rozlehlém dvorku. Měli jsme kuchaře, byl jím bystrý laický Tangut³ jménem Rigdzin, známý mého akhu⁴ Najdana. V jednom ze stanů jsme měli plně vybavenou kuchyň s pecí a v druhém jsme vytvořili jídelnu pro naše zaměstnance.

Každý den jsme na trhu kupovali čerstvé zásoby potravin: maso, zeleninu, campu a mouku; a také topivo: dřevo a sušený trus ovcí.

Pracovalo pro mě celkem 15 lidí, ty jsem musel vydržovat po dobu 15 dní. Jen čtyři z nich tiskli knihy. Každý z nich měl po jednom člověku na podávání desek a skládání čerstvě vytištěných listů.

Ostatní byli pomocníky kuchaře nebo se střídali s podavači desek. Na jejich vydržování připadly 2 liangy (stříbra) denně.⁵ Odpracovali 10 dní a vytiskli 150 svazků knih. Ve prospěch tiskárny vydělali 1 tsin⁶ ze svazku, po 6 tsinech z každých sebraných spisů a po 35 tsinech z každé stovky svazků různých edic (které nebyly součástí sebraných spisů).

Poslední platba – nelegální – je ustanovena mezi zaměstnanci a objednateli. Mimo tyto výdaje bylo ještě třeba malé platby – autorský honorář ve prospěch pokladny Džamjang Žäpy, případně jiných autorů-gegenů (převtělců) pro získání thelce (thel rtse), tj. pečeti se svolením autorů k tisku jejich práce. Objednat takto knihy v samotné typografii je tedy záležitostí vesměs komplikovanou. Člověk musí sám koupit papír, odměnit i živit je z vlastní kapsy, a přitom neustále dohlížet na správnost tisku. Jinak riskuje, že bude mít knihy s nejasným tiskem, či budou chybět listy. Poté je třeba dát knihy přivést do pořádku, dát je slepit, oříznout a nabarvit ořízku nažluto. Dále je třeba přezkoumat listy, neboť se při slepování často ničí a špatné listy bývají vyhazované.

Cena takto objednaných knih se všemi výdaji dosáhne ceny přibližně ½ kopějky za list.

³ Literatura počátku 20. století se běžně zmiňuje o Tibetanech severovýchodního Tibetu (Amda) jako o Tangutech. Později se od tohoto zcela upustilo, protože to postrádá jakékoliv opodstatnění. Tangutská říše (tib. Mí nyag, čín. Si-sia) existovala v letech 1038–1227. Tanguti mluvili tibeto-barmským jazykem, ovšem jejich říše pravděpodobně nezasahovala ani k území zmiňovaného kláštera Labrang, leč byla dále na severu. Její obyvatelstvo se zcela zřejmě rozpustilo mezi ostatní národy.

⁴ Akhu znamená v tibetštině „strýc“. Nicméně v Amdu je to běžné označení pro mnichy.

⁵ Valoun stříbra vážící necelých 40g. Nazývaný též tael.

⁶ V textu: čon. Je desetinou liangu, cca 4g stříbra.

Během pobytu v parkhangu jsem mohl pozorovat mravy zaměstnaných lamů – parkhangpa, i jejich sousedů – řezbářů xylografických desek. Těchto 15 lidí žilo ve dvoře parkhangu v místnostech vedle pracovníků tiskárny.

Řezbáři desek museli za den vyřezat tři řádky velkého formátu knihy. Tato práce jim zabere jen nepatrnou část dne, především těm, kdo dobře ovládají svoji práci. Většinu dne se mnou trávili zábavou, hráli spoustu her, házeli kameny na cíl. Vyhlobili v zemi menší jámu a na jámu postavili nějaké chomáče či něco jiného. Potom poodešli na 30–40 sáhů (asi 2 m) a házeli těžkými kameny do 3 liber (400 g) na cíl, do malé jámy, poté co se rozdělili na dvě skupiny.

Na pohled jsou zdravými a šlachovitými lidmi. Jejich způsoby jsou neobyčejně hrubé, jejich tváře potřené máslem. Oblečení jsou zcela nedbale. Jejich oblečení je zamaštěné do té míry, že je možné je považovat za naftu. Všichni jsou mladí a z jejich veškerého chování je vidět zápal, hrubost a nevázanost.

Stejně jako tiskaři zpívají uvnitř svých místností svoje erotické písně, které, jak mi řekli, bývají světské i duchovní. Ty druhé zpívají výhradně na počest krásných chlapců a mladíků z řad lamů.

Bylo mi řečeno, že řezbou desek jsou z vyšších míst pověřováni především lamové-odpadlíci, ti, kterým se nedaří ve studiu. Všichni náležejí ke nelegální vrstvě lidí, tzv. tobdag (stobs bdag po, tj. „násilník“). Žijí na účet pokladny klášterní typografie. Byli mezi nimi mladí chlapci, byli to žáci, kteří se učili své práci od starších „bratří“. Za svoji práci téměř nic nedostávají a svým postavením jsou v podstatě lidmi, kteří se zasvětili nevolnictví dobrovolně, neboť mohou kdykoliv opustit klášter během noci a změnit svůj mnišský šat na oblečení svobodného laika.

Situace tiskařů je odlišná. Jsou svobodnými lidmi a přicházejí sem pro trochu výdělku z vrstev chudáků a těch, kdo nestudují dobře.

Po zakončení práce na naší objednávce jsme pro tiskaře uspořádali hostinu na rozloučenou, obdrželi výplatu, kterou nelegálně dostávají od parkhang zhiby (?), pokladníka tiskárny, a rozloučili jsme se vzájemnými pozdravy a poděkováními „drin chenbu“ (drin chen po).

V tomto klášteře Labrang se dodnes tisknou knihy z dřevěných matric. Je jedním z mála míst v Tibetu, ve kterém síla staré tradice přetrvává. Oproti době Baradinově se

situace s objednáváním knih trochu zjednodušila, zdaleka však není jen prostým zakoupením výsledné knihy. Její vytištění bylo po roce 2000 potřeba objednat předem a po nějakém týdnu či dvou lze získat tisk, který má stále daleko od knihy. Je vytištěný na velmi tenkém papíře (připomínajícím papírové ubrousky) se dvěma stránkami jednoho listu pod sebou. S tímto polotovarem je třeba přejít na jiné místo a čekat často několik týdnů, než jsou tyto stránky slepené s vloženým prázdným listem papíru, slisované, oříznuté a nakonec obarvené na místě ořízky. Při tom všem je třeba se dohadovat o termínu, ke kterému bude kniha vytvořena.

Část fotografií byla pořízená v případě, kdy tiskaři slíbili vytisknout knihu v určitém čase (za dva týdny). Nicméně po dvou týdnech se nestalo nic. Tiskař se omluvil, a poté, co shledal, že mi na věci záleží, vyzval mě k tomu, abych mu pomohl text ještě ten večer vytisknout. V knihovně jsme v noci našli potřebné matrice a já posléze jen skládal jeho



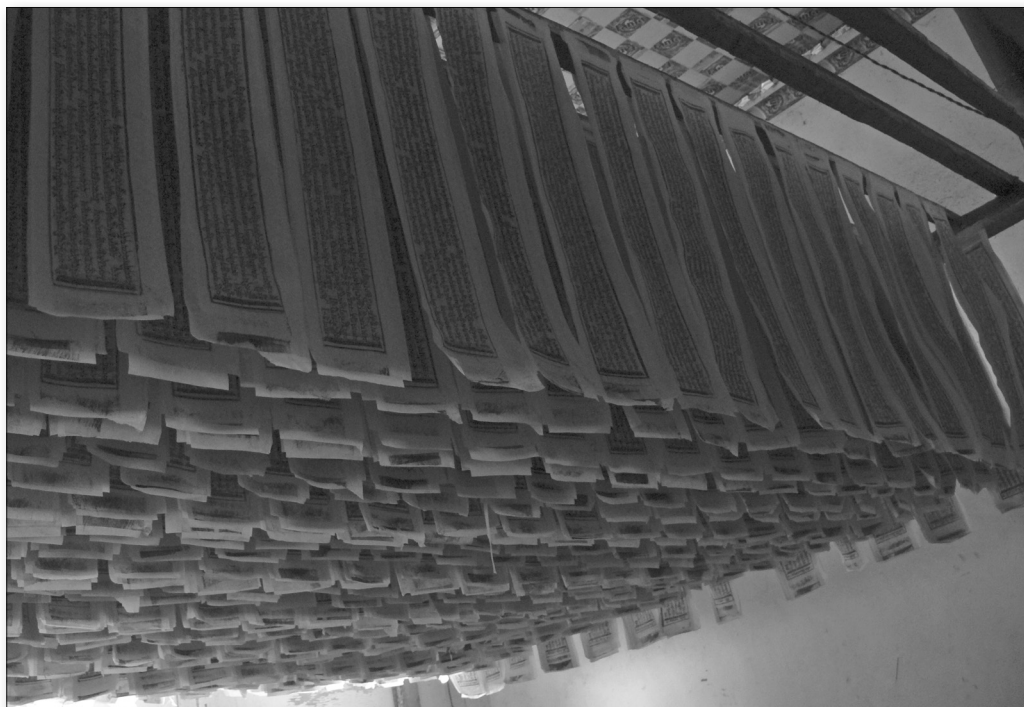
Obr. 2: Dřevěné matrice pro tištění knih v tiskárně kláštera Labrang (foto: autor 2007)



Obr. 3: Vyřezávání nových matic pro tištění knih (klášter Päljul, Kham, foto: autor 2007)



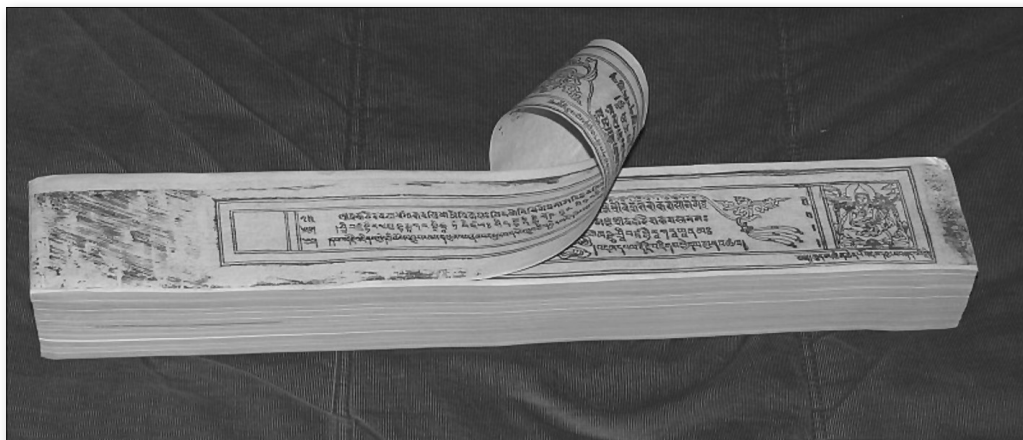
Obr. 4: Lepení vytištěných listů knih v klášteře Labrang (foto: autor 2007)



Obr. 5: Sušení slepených listů knih (Labrang, foto: autor 2007)



Obr. 6: Lisování knih před obarvením ořízky (Labrang, foto: autor 2007)



Obr. 7: Výsledný tisk po oříznutí a obarvení ořízky načluto (archiv autora)

hbitě tištěné texty na jednu hromadu. Po vytištění hrubého textu na tenkém papíře bylo třeba následující den najít jediného člověka pro další úpravy textu. Naštěstí se ukázal být z oblasti, kterou jsem dobře znal. Díky odkazům na místní vesnice a lokální božstva jsem ho přesvědčil, aby vytištěné stránky slepil, vysušil, slisoval a oříznul během pouhých tří dní. Později to trvalo běžně déle než měsíc.